

Sergiu Drincu

PREFIXUL **CO-** ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Prefixul la care ne referim este marcat în FC II, p. 66–68 cu indicele [2]:**co-2** pentru a-l deosebi de **co-1**, variantă a lui **cu-** < lat. **cum-** și de **co-3**, variantă a lui **con-2**, considerat „dublet neologic al prefixului moștenit din latină **cu-** [...]” (p. 68). Tot în FC II, I. Rizescu precizează că, sub raport etimologic, „prefixul românesc **co-2** a fost explicat din prefixul v.sl. **po-**” (p. 66). El preia astfel soluția propusă de Al. Graur, ER, p. 24–27, după care **co-** provine din **po-** prin disimilare. Cuvântul pe baza căruia s-a construit, în principal, această explicație este *coborî*. Punctul de plecare l-a constituit soluția alternativă din DA, dată „cu oarecare timiditate”, conform căreia, dacă sensul „a doborî” este vechi, s-ar putea să avem a face cu o formație disimilată din **poborî* < bg. *poborbam* „a învinge în luptă, a doborî”. „Într-adevăr, – preia ideea Al. Graur – în această direcție trebuie să ne îndreptăm cercetările.” În *coborî*, consideră Al. Graur, „după cât mi se pare, s-au amestecat două cuvinte slave”: *oboriti* „a răsturna”, de unde rom. *oborî*, și v.sl. *poboriti* „a lupta”. Se poate astfel constata că „labiala inițială, fiind urmată în silaba a doua de altă labială, a fost disimilată, devenind guturală (vezi la TDRG *screme* pentru **spreme*). Astăzi se folosește mai mult *scoborî*, cu adăugarea prefixului românesc **s-**” (p. 24).

De o discuție amplă s-a bucurat și *covârși*. În acest caz, Al. Graur respinge etimologia propusă de Sextil Pușcariu (DR VI (1931), p. 313), din sintagma *cu vârș*, „explicație care a trecut apoi în DA și DLRM”, dar și pe cea a lui Scriban, bazată pe ipoteza mai veche a lui P. Skok (DR III (1924), p. 835): v.sl. *vrūšiti*, derivat cu prefixul *kū-*, Al. Graur precizând că „acest prefix nu a fost folosit niciodată în românește” (p. 24–25). Și aici Al. Graur invocă disimilarea: „Admițând [...] că prefixul slav **po-** a devenit în românește **co-**, prin disimilare, când rădăcina începea cu o labială, suntem îndreptățiți să căutăm în limbile slave formații ale aceluiași verb, dar cu prefixul **po-**” (p. 25). Acestea sunt rus. *poveršiti* „a termina (punând vârful)”, ucr. *poveršiti* „a termina”, „a întrece, a depăși” și s.-cr. *površiti* „a subjuga”, „a apăsa în jos”. „Sensurile – precizează Al. Graur – se potrivesc, după cum se vede, destul de bine” (p. 25).

Aceeași soluție apare și în cazul altor cuvinte, precum *comânji*, care „se explică prin v.sl. *pomazati*, bg. *pomazvam*, s.-cr. *pòmazati*, rus. *pomazati*, ucr. *pomazati*” (p. 26); *scofală*, la originea căruia trebuie să-l vedem pe sl. *pohvala*, postverbal al lui *pohvaliti* „a lăuda”. Și aici „trebuie să admitem că **po-** înaintea unei consoane labiale a devenit **co-**. Cât despre **s-** inițial, e probabil că nu trebuie să vedem în el prefixul slav **sū-** (ca în *sfârși*), ci prefixul românesc **s-** (ca în *scoborî*, *scufunda*)” (p. 25) etc.

LR, LX, nr. 2, p. 157–192, București, 2011

„Dacă ipoteza prezentată mai sus – conchide Al. Graur – este acceptată, se deschide drumul pentru a explica și alte cuvinte românești care încep cu **co-**: *covârni* pentru *povârni* [...], *covei*, cf. s.-cr. *povijati* „a înfășura” [...], *cobâlțai*, cf. rus. *poboltati* etc.” (p. 27)¹.

Revenind la *coborî*, care a fost, după cum am arătat, punctul de pornire a discuției, vom preciza că G. Mihăilă a propus ca etimon al acestuia sl. **ko-boriti*, „format cu prefixul **ko-**, întâlnit la alte verbe, atribuind, printre alte sensuri, și pe acela de „doborâre” [...]. Este adevărat – precizează autorul în continuare – că verbul sl. **ko-boriti* nu e atestat în limbile slave, dar e posibil ca tip de formare”². G. Mihăilă pornește de la datele oferite de lingvistul bulgar Mosko Moskov, care identifică „o categorie specifică de prefixe” în limbile slave, printre ele aflându-se și **ka-**, **ko-**, **ska-**, **sko-** (prin care s-ar putea explica și *scoborî*), **ška-**, **ško-** etc.³. „Aceste prefixe – precizează lingvistul bulgar – reprezintă elementele unui sistem derivativ foarte vechi, specific limbii slave comune” (p. 44). Prefixele din acest sistem, mai spune el, „se adaugă numai la verbe cu un anumit sens” (p. 45). Derivatul propus de G. Mihăilă se încadrează în grupa semantică ce-l conține pe „a doborî”, ceea ce arată că proveniența lui *coborî* dintr-un sl. **koboriti* este posibilă și formal, și semantic⁴.

Având în vedere sistemul pus în evidență de Mosko Moskov, ni se pare pluzibilă și etimologia admisă de G. Mihăilă pentru *covârși* < vb. sl. **ko-v^oršiti* „a trece peste vârf, a depăși”, tema *врѣхъ* „vârf” putând fi identificată și în *sāvârși*, precum și în *sfârși*⁵. Aici, ca în alte situații destul de frecvente, se poate invoca lipsa derivatului în limbile slave. „Faptul poate însă surprinde mai puțin, – admite G. Mihăilă – dacă avem în vedere că acest prefix a încetat de a fi productiv, probabil, încă în slava comună și că apare în limbile slave extrem de sporadic și nu totdeauna la unele și aceleași verbe”⁶.

Abordând etimologia lui *cotropi*, G. Mihăilă exprimă această idee mai clar: „În notele precedente am explicat verbele românești *a coborî* și *a covârși* prin sl. **ko-boriti* și **ko-v^oršiti*, care nu sunt atestate în limbile slave, dar sunt posibile,

¹ Mioara Avram, *Contribuții la studierea prefixului co- < po-*, SMFC VI, p. 5–10, extinde procesul de trecere a lui **po-** la **co-** prin asimilare atunci când „rădăcina începe cu o consoană velară” (p. 7). Astfel, *caḡodi* „a aștepta” ar putea fi asimilat din *pagodi* (= rus. *pogoditʹ*). Pentru ambele fenomene, asimilare și disimilare, a se vedea mai jos punctul de vedere al lui Andrei Avram.

² G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 82.

³ Mosko Moskov, *Contribuții la etimologia unor cuvinte românești de origine slavă*, „Romanoslavica”, 12, 1965, p. 43–49.

⁴ Este vorba de „Grupa semantică cu sensul principal de «a întoarce, a răsturna, a arunca peste ceva, a se da peste cap, a se rostogoli, a se da de-a dura, a doborî (subl. ns., S.D.), a trânti” (p. 45), ceea ce confirmă, într-un fel, părerea lui Al. Graur despre posibila „contribuție” a lui *oboriti* „a răsturna” la formarea, dar numai ca semantism (credem noi), a lui *coborî*.

⁵ Etimologia referitoare la *vârf* (*vârh*) a fost propusă de Sextil Pușcariu (DR VI, 1931, p. 313–314): locuțiunea *cu vârh* > **cuvârși* > *covârși*. Etimologia a fost respinsă de Al. Graur, ER, p. 24–25 și de G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 84, care vorbește și despre trecerea „neverosimilă” a lui **cu-** în **co-**, precum și despre tipul de formare „imaginat de autor”.

⁶ *Op. cit.*, p. 84.

căci, pe de o parte, verbele respective fără prefix sunt bine reprezentate, iar pe de altă parte, existența prefixului sl. **ko-** a fost dovedită în mod categoric⁷.

În ce-l privește pe *cotropi*, G. Mihăilă, pornind de la premisele deja amintite, consideră că este și acesta de origine slavă, anume din sl. **ko-tropati*. Argumentele sunt următoarele: „Verbul *tropati* se păstrează foarte bine în limbile slave”, rădăcina lui, *trep / trop*, având „corespondente exacte în alte limbi indo-europene”, putându-se astfel identifica i.e. **trep-*, „indiquant – după Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ed. 4, t. II, Paris, 1960, p. 701 (conform precizărilor lui G. Mihăilă) – un mouvement pressé, tel qu’un piétinement”, sens „primordial în limbile slave”, chiar în mai multe „verbe de mișcare”, alcătuite cu prefixul **ko-**, unde acesta avea „sensul general”, între cele indicate și de Mosko Moskov, de „a merge”. Ca atare, el a putut fi atașat „în unele dialecte slave și verbului *tropati* pentru a marca intensificarea mișcării”⁸.

Singura „verigă slabă” a acestui lanț etimologic „constă – după opinia autorului – în faptul că prefixul **ko-**, prezent în alte verbe de mișcare, n-a fost descoperit încă atașat la verbul *tropati*”⁹. Dar, continuă G. Mihăilă, asemenea situații în cercetarea etimologică fiind frecvente, „putem presupune existența unui verb **ko-tropati* în dialectul slav vechi asimilat pe teritoriul țării noastre [...]”¹⁰.

O analiză extrem de amănunțită a *fluctuației po- ~ co-*, realizată de Andrei Avram¹¹, vine, chiar dacă indirect, în sprijinul etimologiilor propuse de G. Mihăilă. Luând în discuție condiționările fonetice pentru tipurile de disimulare și asimilare admise de Al. Graur, respectiv Mioara Avram, autorul conchide că „înlocuirea lui **po-** cu **co-** nu este, în esență, nici o disimulare, nici o asimilare” (p. 36). Este vorba, de fapt, de asemănarea dintre labiale și velare, deci și dintre [p] și [k], deoarece „cele două clase de consoane posedă o trăsătură acustică comună: ele sunt grave, în opoziție cu dentalele și palatalele, consoane acute” (p. 37). În cazul de față, al înlocuirii labialei [p] cu velara [k], „se produce [în plan acustic] transformarea unei consoane grave difuze într-o consoană gravă compactă” (*ib.*). Același fenomen se produce și în cazul transformării [p] > [t], cu precizarea că „prin schimbarea locului de articulație se ajunge de la o consoană gravă la o consoană acută, menținându-se trăsătura «difuz»” (*ib.*).

Andrei Avram consideră, pe de altă parte, că transformarea lui **po-** (**pă-**) în **tă-** „nu reprezintă un fenomen paralel cu transformarea **po-** > **co-**”, (*ib.*), chiar dacă apar câteva exemple în acest sens. Se poate vorbi deci doar despre o „fluctuație **po- ~ co-**”, iar „transformarea lui **po-** în **co-** în cuvinte de origine slavă (*subl. ns., S.D.*), înaintea unei silabe începătoare cu o labială, nu este decât un aspect particular al unui fenomen complex” (p. 47), fenomen descris, în bună măsură, de Mosko Moskov și care a produs efecte, adevărat, marginale, și în româna veche.

⁷ *Ibid.*, p. 84–85.

⁸ *Ibid.*, p. 86.

⁹ *Ibid.*, p. 87.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Fluctuația po- ~ co- și unele probleme de etimologie*, SCL, 32, 1981, nr. 3, p. 247–259, reluat în vol. *Probleme de etimologie*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 30–47 (după care se dau și citatele).

Suntem deci îndreptățiți să luăm în considerare existența în limba română a unui prefix **co-** de proveniență slavă, care, cu toată slaba sa productivitate, a produs câteva derivate și pe terenul limbii române¹².

Din perspectiva acestor considerente vom scoate în evidență faptul că, deși etimologiile discutate întrunesc un grad mult mai mare de veridicitate decât cele propuse de alți lingviști¹³, lucrările lexicografice actuale persistă în a le indica pe cele din DA, pe cele propuse de Al. Graur, recurgând, nu o dată, și la soluția „etimologie necunoscută” ori ignorând, pur și simplu, indicația etimologică. Singurul dicționar care a acceptat proveniența slavă a acestor derivate este *Dicționarul enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică, 1993: s.v. *coborî* < sl., *pogorî* < sl., *covârși* < rus., ucr., scr.¹⁴.

În câteva cazuri, Ciorănescu¹⁵, invocată și de Mioara Avram (*art. cit.*), vorbește despre un prefix **co-** expresiv. Astfel, *cofleși* „este rezultatul normal al lui *coflești* > **coflești*, pe baza lui *fleşcăi* cu *co-* expresiv, ca în *cocârja*, *copleși*, *cotropi* etc.”; *copleși* este „creație expresivă care pare a se baza pe aceeași rădăcină imitativă ca *pleoști* „a zdrobi”: pentru valoarea expresivă a lui *co-* cf. *cofleși*, *comânji*, *cotropi*”; *cofârști* „a avea diaree” (s.v. *cufuri*, 2641) „pare un derivat expresiv al lui *cufuri*”. Deși vorbește de un prefix **co-**, expresiv, Ciorănescu nu-i indică originea. El însă îl pune mereu în relație cu „rădăcini” imitative, intuind astfel o anumită distribuție a sa. Într-adevăr, dacă vom urmări temele la care se asociază sl. **co-**, vom constata în structura lor, mai mereu, grupuri fonetice de tipul *muta* (sau *f*) *cum liquida*: **kotropati*, *kov^rršiti*, din seria indicată de Mosko Moskov (v. *supra*), apoi, din același sistem prefixal, **šo-vyr-kati*, *šo-vyr-n-iti* (cf. rom. *șovârcăi*; *șovârca*) „formate cu prefixul **šo-** și radicalul **vyr**”. Lingvistul bulgar mai precizează că „cuvântul *a se șovârca* din punct de vedere al prefixului și radicalului este o variantă cu metateză a lui *șovârca*, cf. bulg. *шо-въръ-ало*, *шо-върк-лив*. [...] În ceea ce privește cuvântul *a șodâlcăi*, acesta trebuie să fie analizat ca variantă a lui *șovâlcăi*, cu trecerea *v* > *d*”. În aceeași arie a fenomenului derivativ (v. *supra*), „cuvântul *șovârnoș* este de asemenea de origine slavă. Forma slavă inițială **šo-vyr-n* reprezintă un cuvânt compus din prefixul **šo-** și radicalul **-vyrn-** [...]”¹⁶.

Toate acestea indică un sistem de derivare orientat spre teme „imitative”, ceea ce duce la concluzia că expresivitatea nu aparține, de fapt, prefixului, ci temei. Chiar dacă în slava veche astfel de teme nu conțineau, probabil, nimic imitativ sau

¹² Vezi și Mioara Avram, *art. cit.*, p. 6, care vorbește de „derivate mai noi cu un prefix **co-** deja constituit”.

¹³ A se vedea la G. Mihăilă, *op. cit.* și în FC II păreri divergente referitoare la etimologia lui *coborî*, *cotropi* și *covârși*.

¹⁴ Ne referim la DEX², MDA, DLR, NDU, Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită, MydoCenter, 1995. Astfel, pentru *coborî* se face trimitere la *pogorî*, iar de la acesta la *coborî* (!); la *covârși* se preia etimologia propusă de Pușcariu (v. *supra*): *cu vârh*. (Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, nu-i indică etimologia), iar în cazul lui *cotropi* sau se omite etimologia, sau se indică „Et. nec.”, „Orig. nec.”, renunțându-se, de această dată, la etimologia propusă de Pușcariu (v. *supra*).

¹⁵ Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura SAECULUM I. O., 2001.

¹⁶ Cf. Mosko Moskov, *art. cit.*, p. 47.

expresiv, în română, unde se admite un anumit „simbolism” fonetic¹⁷, ele au fost percepute ca atare. Așa se și explică, după toate indiciile expuse mai sus, prezența lui **co-** în derivate precum *cocârni*, *cofârști*, *cofleși*, *cofloșniță*, *copleși*, *cotroci* etc.

Existența unor formații paralele cu prefixele **po-** < sl. **po-** și, mai rar, cu **tă-** (< sl. **po-** prin aceeași „disimilare” în fața labialei, FC II, p. 245¹⁸): *cohâlți* / *pohâlți*, *cotroci* / *potromoci*, *cotângi* / *potângi*, *covârni* / *povârni*, *comânji* / *pomânji*, confirmă, de fapt, ceea ce remarcase Andrei Avram, anume că „se poate vorbi doar despre o „fluctuație **po-** ~ **co-**” [... ca un] „aspect particular al unui fenomen complex” (v. *supra*).

Faptele analizate ne îndrituiesc să considerăm că în română există un singur prefix **co-**, provenit din slava veche, având ca sens de bază „Modul de executare a mișcărilor: în cerc, înainte și înapoi, în două sau mai multe direcții” etc., la care se adaugă valoarea expresivă, am spune, tematică. Acceptarea acestui punct de vedere și a celor expuse în text ar duce la modificarea etimologiei cuvintelor la care ne-am referit, precum și la clarificarea altora, cum ar fi cea a formațiilor numite „expresive”.

SIGLE ȘI ABREVIERI

(cu excepția publicațiilor și lucrărilor lexicografice uzuale)

- FC II = Acad. A. Graur (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. al II-lea: *Prefixele*, București, Editura Academiei Române, 1978.
 Graur, ER = Al. Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei, 1963.
 ILR II = *Istoria limbii române*, vol. al II-lea, București, Editura Academiei Române, 1969.

THE PREFIX **CO-** IN ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

The prefix **co-**, in words as *coborî* (lower), *cotropi* (invade), *covârși* (overwhelm), was considered a creation of the Romanian language from derivatives with another prefix, **po-** by dissimilation: *coborî* < *pogorî* (lower < descend) (Al. Graur). When the Bulgarian linguist Mosko Moskov identified a derivation system with prefixes **ko-**, **ka-**, etc., in old Slavic, G. Mihăilă suggested Slavic etymons for the above mentioned words, which have not been introduced in the dictionaries. Andrei Avram later showed that the dissimilation considered by Al. Graur could not take place for specific phonetic reasons. Based on these findings, we have concluded that the prefix **co-** originates from the old Slavic **ko-**. On the other hand, Al. Ciorănescu wrote about the expressive prefix **co-** in words like *cofleși* (muddle), etc., but without indicating its origin. Based on examples from the study of Mosko Moskov, we have shown the fact that in the old Slavic the prefix **ko-** is attached primarily to themes which in Romanian language could be interpreted as “expressive”, of *muta* (or *f*) *cum liquida* type, the expressivity which has subsequently been transferred to the prefix. After corroborating the data, we believe that there is only one prefix **co-** in Romanian language, of Slavic origin, which also aggregates the semantic mark “expressive”.

Cuvinte cheie: *coborî*, *cotropi*, *cofleși*, etimologie, veche slavă.

Keywords: *coborî*, *cotropi*, *cofleși*, etymology, old Slavic.

Timișoara, Universitatea de Vest

¹⁷ Cf. Al. Graur, *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, SCL, 1959, nr. 2. În aceeași ordine de idei, Iorgu Iordan, după ce arată (*Stilistica limbii române*. Ediție definitivă, București, Editura Științifică, 1975, p. 81) că a studiat „valoarea expresivă a grupurilor fonetice alcătuite din labială + l” (cf. „Buletinul Philippide” II, p. 167 urm.), precizează, în legătură cu „combinația f + l”, că ea „sugerează ideea de „moale” [...] și-l dă ca exemplu, între altele, pe *cofleși*.”

¹⁸ Cf. însă ILR II, 364, unde **tă-** este considerat ca provenind din substrat. La fel **pă-** / **po-** din cuvinte precum *pociump*, *postrungă*, *pozmoc*. A se vedea și C. Poghiric, LR, 1967, nr. 5, p. 421.